TRANSPORT VOSITALARINI OLIB QO'YISH VA ULARGA QARSHI QARATILGAN TAJOVUZLARNING KRIMINOLOGIK TAHLILI

Niyazmetov Ikram Masharipovich
Mustaqil izlanuvchi, O'zbekiston Respublikasi
Kriminologiya tadqiqot instituti
O'zbekiston Respublikasi
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.22852536

Annotatsiya: Mazkur tezisda transport vositalarini noqonuniy olib qo'yish, o'g'irlash va ularga nisbatan sodir etiladigan boshqa mulkiy tajovuzlarning kriminologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda mazkur jinoyatlarning shakllanishiga ta'sir etuvchi obyektiv va subyektiv determinantlar, jinoyat sodir etish mexanizmi, tajovuz obyektining xususiyatlari hamda jabrlanuvchining viktimologik xulq-atvori o'rtasidagi bog'liqlik ochib beriladi. Transport vositalariga qarshi jinoyatlar faqat mulkiy zarar yetkazuvchi huquqbuzarlik sifatida emas, balki noqonuniy daromad olish, ehtiyot qismlarini yashirin muomalaga kiritish va boshqa jinoiy faoliyatni amalga oshirish imkonini beruvchi kompleks kriminogen hodisa sifatida baholanadi. Shuningdek, tezkor-qidiruv faoliyati bilan umumiy, maxsus va individual profilaktika choralarini integratsiyalash zarurligi asoslanadi. Tadqiqot natijasida transport vositalariga qarshi jinoyatlarni prognozlash, kriminogen hududlarni aniqlash va xavf darajasiga mos profilaktik choralarni qo'llashga qaratilgan takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: transport vositasi, transport jinoyatchiligi, o'g'rilik, noqonuniy olib qo'yish, talon-toroj, kriminologik determinant, viktimologiya, tezkor-qidiruv faoliyati, profilaktika, jinoyatchilikni prognozlash.

Kirish

Transport vositalari zamonaviy jamiyatda fuqarolarning kundalik hayoti, tadbirkorlik faoliyati va iqtisodiy munosabatlarning ajralmas elementi hisoblanadi. Ularning yuqori moddiy qiymatga egaligi va nisbatan tez realizatsiya qilinishi transport vositalarini mulkiy jinoyatlar uchun jozibador obyektlardan biriga aylantiradi. Transport vositalarini noqonuniy egallash bilan bog'liq jinoyatlar jabrlanuvchiga bevosita mulkiy zarar yetkazish bilan bir qatorda, transport vositasidan keyinchalik boshqa jinoyatlarni sodir etish vositasi sifatida foydalanish xavfini ham yuzaga keltiradi. Shu sababli ushbu jinoyatlarni faqat jinoyat-huquqiy nuqtayi nazardan emas, balki kriminologik jihatdan kompleks o'rganish talab etiladi. Kriminologik tahlilning muhim vazifasi jinoyat sodir etilganidan keyin aybdorni aniqlash emas, balki jinoyatni yuzaga keltirgan sabab va shart-sharoitlarni oldindan aniqlashdan iborat. Transport vositalariga qarshi tajovuzlarda bunday omillar sifatida transport vositalarining nazoratsiz qoldirilishi, xavfsizlik tizimlarining zaifligi, ayrim hududlarda videokuzatuv imkoniyatlarining cheklanganligi, noqonuniy ehtiyot qismlari bozorining mavjudligi hamda ayrim shaxslarning noqonuniy daromad olishga bo'lgan motivatsiyasini ko'rsatish mumkin. Demak, jinoyatchilikning oldini olish strategiyasi jinoyat sodir bo'lganidan keyingi choralar bilan cheklanmasligi kerak.

Asosiy qism

Transport vositalariga qarshi tajovuzlarning kriminologik mohiyatini aniqlashda, avvalo, jinoyat sodir etilishining ichki mexanizmini tahlil qilish zarur. Ushbu mexanizmni shartli ravishda motivatsiya –

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

imkoniyat – obyektning jozibadorligi – nazoratning zaifligi – yashirish yoki realizatsiya qilish imkoniyati kabi o‘zaro bog‘liq elementlar orqali tavsiflash mumkin. Jinoyatchida moddiy manfaatdorlik yoki boshqa motiv mavjud bo‘lishi mumkin, biroq transport vositasini egallash uchun real imkoniyat mavjud bo‘lmasa, jinoyat sodir etish ehtimoli pasayadi. Aksincha, yuqori qiymatga ega transport vositasi, yetarli darajadagi nazoratning yo‘qligi va uning tez realizatsiya qilinishi jinoyat sodir etish uchun qulay kriminal vaziyatni yuzaga keltiradi. Transport vositalariga qarshi jinoyatlarning determinantlarini uch darajada tasniflash maqsadga muvofiq. Makrodarajada ijtimoiy-iqtisodiy muammolar, noqonuniy daromad olishga intilish, mulkiy tengsizlik va yashirin iqtisodiyotning ayrim elementlari ta’sir ko‘rsatadi. Mezodarajada hududning kriminogen xususiyatlari, avtotransport vositalarining zichligi, avtoturargohlarning holati, videokuzatuv infratuzilmasi va ehtiyot qismlar bozorining xususiyatlari muhim ahamiyatga ega. Mikrodarajada esa jinoyatchining individual xususiyatlari, uning jinoiy tajribasi, motivi, transport vositasini tanlash usuli va jabrlanuvchining xatti-harakatlari namoyon bo‘ladi.

Transport vositalariga tajovuz qiluvchi shaxslarni motivatsiyasi va jinoiy faoliyat uslubiga ko‘ra differensiallashtirish ham profilaktik choralarni individuallashtirish imkonini beradi. Shartli ravishda birinchi guruhga transport vositasini shaxsiy foydalanish yoki qayta sotish maqsadida egallovchi shaxslarni, ikkinchi guruhga transport vositasining ehtiyot qismlari va agregatlarini olishga ixtisoslashgan shaxslarni, uchinchi guruhga esa transport vositasidan boshqa jinoyatlarni sodir etish maqsadida foydalanadigan shaxslarni kiritish mumkin. Mazkur guruhlarning jinoyat sodir etish motivlari va usullari turlicha bo‘lgani sababli ularga nisbatan bir xil profilaktik yondashuvdan foydalanish kutilgan natijani bermasligi mumkin. Transport vositalariga qarshi jinoyatlarning yana bir muhim jihati ularning viktimologik xususiyatlaridir. Jabrlanuvchining xatti-harakati jinoyatning sababi sifatida baholanmasligi kerak, biroq ayrim ehtiyotsiz harakatlar kriminal vaziyatni yuzaga keltiruvchi sharoitlardan biriga aylanishi mumkin. Masalan, transport vositasini uzoq vaqt davomida qo‘riqlanmaydigan hududda qoldirish, xavfsizlik vositalaridan foydalanmaslik, kalitni transport vositasida qoldirish yoki transport vositasining joylashuvi haqida ortiqcha axborot tarqatish jinoyatchi uchun qo‘shimcha imkoniyat yaratishi mumkin. Shu bois profilaktika siyosatida viktimologik profilaktikaga ham alohida e’tibor qaratish zarur. Jinoyatlarning hududiy xususiyatlarini o‘rganish ham amaliy jihatdan muhimdir. Transport vositalariga qarshi tajovuzlarning muayyan hududlarda takroran sodir bo‘lishi tasodifiy holat sifatida emas, balki hududning kriminal xavf omillari mavjudligi sifatida baholanishi kerak. Bunday hududlarda transport vositalari oqimi, avtoturargohlar joylashuvi, yoritish tizimi, videokuzatuv qamrovi va jinoyatlarning vaqt bo‘yicha taqsimlanishi tahlil qilinishi lozim. Natijada profilaktik patrullik va nazorat resurslarini jinoyat sodir bo‘lish ehtimoli yuqori bo‘lgan nuqtalarga yo‘naltirish imkoniyati paydo bo‘ladi. Zamonaviy texnologiyalar transport vositalariga qarshi jinoyatlarni aniqlash va oldini olish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Videokuzatuv, avtomatik davlat raqamini aniqlash tizimlari, elektron transport ma’lumotlar bazalari va geolokatsion monitoring vositalari o‘g‘irlangan transport vositalarini tezroq aniqlashga yordam beradi. Biroq texnologik vositalarning mavjudligi yetarli emas. Ularning samaradorligi ma’lumotlarni tizimli tahlil qilish va turli vakolatli subyektlar o‘rtasida tezkor axborot almashinuvi bilan belgilanadi. Shu asosda transport vositalariga qarshi jinoyatlarning oldini olish uchun “kriminologik monitoring – xavfni baholash – tezkor aniqlash – individual profilaktika – hududiy profilaktika – natijani qayta baholash” modelini joriy etish taklif etiladi. Ushbu modelning asosiy afzalligi shundaki, profilaktik resurslar umumiy tarzda emas, balki real kriminogen xavf darajasiga muvofiq taqsimlanadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Xulosa

Transport vositalarini olib qo'yish va ularga qarshi qaratilgan tajovuzlar ko'p omilli kriminologik hodisa bo'lib, uning shakllanishida ijtimoiy-iqtisodiy, hududiy, tashkiliy va individual omillar o'zaro ta'sirlashadi. Ushbu jinoyatlarni samarali kamaytirish uchun ularning faqat huquqiy tarkibini emas, balki sodir etilish mexanizmini ham chuqur o'rganish zarur. Jinoyatchilikning kriminogen determinantlarini makro, mezo va mikro darajalarda tahlil qilish profilaktik siyosatni aniqroq shakllantirish imkonini beradi. Transport vositalariga qarshi tajovuzlarning oldini olishda viktimologik profilaktika, hududiy monitoring va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bir-birini to'ldirishi kerak. Tezkor-qidiruv faoliyati esa sodir etilgan jinoyatni fosh etishdan tashqari, jinoyatga tayyorgarlik ko'rish va uning sodir etilishiga imkon beruvchi shart-sharoitlarni oldindan aniqlashga yo'naltirilishi lozim. Shu asosda taklif etilgan "kriminologik monitoring – xavfni baholash – tezkor aniqlash – individual profilaktika – hududiy profilaktika – natijani qayta baholash" modeli transport vositalariga qarshi jinoyatchilikning oldini olishning tizimli mexanizmini shakllantirishga xizmat qiladi. Eng muhimi, profilaktik resurslarni jinoyat sodir bo'lish ehtimoli yuqori bo'lgan shaxslar, hududlar va vaziyatlarga yo'naltirish jinoyatchilikka qarshi kurashish samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurasulova, Q. R. (2007). Kriminologiya. Toshkent: Adolat.
2. Ismailov, I. I., & Abdurasulova, Q. R. (2012). Kriminologiya. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi.
3. Ziyodullaev, M. Z., & Usmonaliyev, M. (2018). Kriminologiya. Toshkent: Adolat.
4. Antonyan, Yu. M. (2015). Kriminologiya. Moskva: Norma.
5. Dolgova, A. I. (Ed.). (2010). Kriminologiya. Moskva: Norma.
6. Afzalov, M. A. (2021). Transport vositalarini olib qochish jinoyatlarining kriminologik xususiyatlari. Huquq va burch, 5, 42–46.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.